

ДЕЈСТВА 17. БРИГАДЕ НА ТЕРИТОРИЈИ КОСАНИЦЕ, ТОПЛИЦЕ И ПУСТЕ РЕКЕ

СУСРЕТ СА 21. ДИВИЗИЈОМ У КОСАНИЦИ И ЗАЈЕДНИЧКА ДЕЈСТВА

Одмах после формирања 17. бригада се успорено, широким фронтом у колонама, спуштала од Механе ка долини реке Косанице. Застанци су били чешћи и одмарања дужа. Био је најављен долазак нових група бораца, наоружања и још неких руководилаца. Пристизале су групе бораца из Пусте Реке и Топлице. Бригада је била и у ишчекивању продора 21. дивизије са којом је требало да успостави везу у долини Косанице.

Покрети јединица 21. дивизије НОВЈ према Косаници отпочели су 29. маја 1944. у две колоне. Десна колона — 6. српска бригада — наступала је правцем села Тупале — Реткоцер — Секирача — Добри До, према селу Рачи. Лева колона — 4. српска бригада — извршила је марш правцем села Радевци — Боровци — Медевци — Чокотин — Трапеза — Мачија Стена — Дегрмен, ка селу Кртоку. Приликом ових покрета кроз Горњу Јабланицу, 30. и 31. маја, дошло је до борби против четничких снага које су биле продрле из Косанице и одбациле Горњојабланички НОП одред са овог терена. Шеста српска бригада 29, 30. и 31. маја је разбила и одбацила ове четнике и протерала њихове сараднике. За то време 4. бригада пребацала се из села Липовице преко села Боровци и села Медевци у село Чокотин.

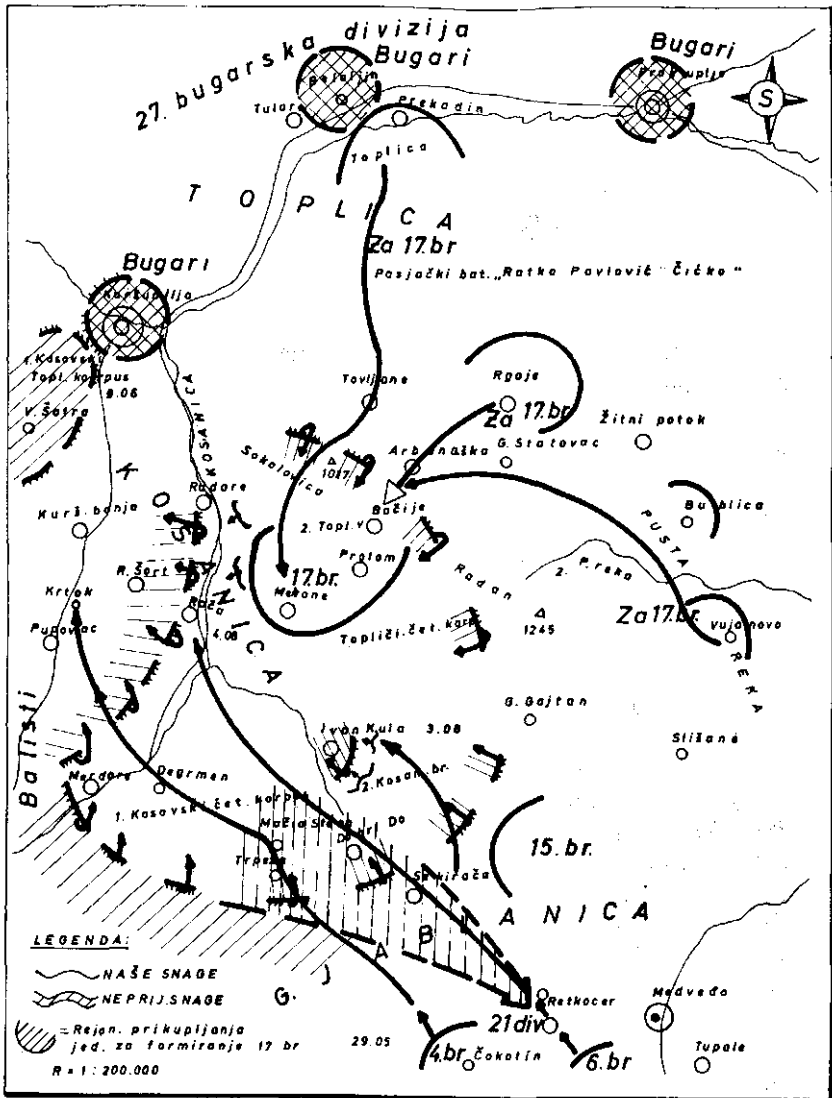
Првог јуна четници су известили Дражу Михаиловића радио-депешом да су 1. и 2. косовски корпус и две бригаде Топличког корпуса 30. и 31. маја водили »очајне и огорчене борбе на правцу с. Добри До — с. Реткоцер — с. Туларе«.

Ослобођено четничког притиска, становништво Горње Јабланице је у свим успутним селима топло дочекивало јединице 21. дивизије, а велики број мештана добровољно је ступио у њене редове. Како су јединице 4. и 6. српске бригаде биле бројно попуњене, то је из њиховог састава издвојен најнужнији кадар и ту остављен ради формирања 15. српске бригаде.

Другог јуна предвече 6. и 4. бригада су наставиле покрет и сутрадан избиле на границу Косанице, коју су, у висини села Добри До, биле поселе четничке 1. и 2. косаничка бригада и 1. косовски корпус. Фронтални напад на ове четничке снаге извршила је 6. српска бригада са правца села Секирача, упућујући један свој батаљон ка селу Иван-Кули, ради угрожавања непријатељског левог бока и пресецања његове одступнице. Четврта српска бригада добила је задатак да од села Трна избије ка селу Трпези ради дејства у непријатељски десни бок. Овако организованом обухватном нападу непријатељ није могао дати озбиљнији отпор. Под притиском 6. српске бригаде он је убрзо био раздвојен у две групе које су одступале ка Рачи. Гоњење 1. и 2. косаничке бригаде и 1. косовског корпуса предузела је 6. бригада, а 4. бригада, која је без борбе избила у Трпезу, предузела је преко села Мачије Стене, дуж недићевско-албанске »границе«, чишћење терена, при чему је долазило до мањих сукоба са четничким групицама.

Протерујући четничке делове, 6. бригада је 4. јуна избила југоисточно од Раче, док је 4. бригада са 1. и 3. батаљоном продрла у села Кутлово и Малу Косаницу, а са друга два батаљона на Маторовском вису (кота 761) напала прикупљене четничке групе и после оштре борбе протерала их преко »границе«, заробивши већи број четника. Идућег дана је 4. бригада потпуно очистила простор јужно од Маторовског виса и вршила извиђање и обезбеђење дуж »границе«. Шеста бригада је предвече избила у село Оцаке и на источну ивицу Раче.

Истовремено, на одвојеном правцу, од села Меана ка Рачи приближавала се новоформирана 17. бригада. Директна веза између 6. и 17. бригаде успостављена је већ 4. јуна у поподневним часовима. Тиме су отпочела заједничка дејства ове две бригаде у долини Косанице у оперативној потчињености штабу 21. дивизије. Седамнаеста бригада је добила

Продор 21. дивизије у Косаницу почетком јуна 1944. и формирање 17. српске бригаде.

задатак да поседне положај од села Пупавце до Лубнице и затвори правце који према овим селима воде од Куршумлије преко села Рудара и од села Космаче.

Пред вече 5. јуна 6. српска бригада је избила у село Оцаке и источни део Раче. Десно од ње, на положајима од Оцака до Пупаваца положај је посела 17. бригада.

На левој обали Косанице налазиле су се четничке снаге Топличког корпуса, а низводно ка Рударима мањи делови Српске државне страже.

Истог дана око 22 часа 6. и 17. бригада извршиле су снажан напад на ове непријатељске снаге. Шеста бригада је главни удар усмерила преко Добричанске косе ка Рачи са циљем да онемогући повлачење непријатеља према Куршумлији. Изненадним ноћним нападом на најосетљивијем правцу, јединице 6. бригаде успеле су да поколебају непријатеља и да га, после поноћи, принуде на повлачење на леву обалу Косанице.

Обавештен о неповољном исходу ове борбе и осетивши се непосредно угроженим у Куршумлији, непријатељ је интервенисао у корист четника брзим јединицама. Из Куршумлије је 6. јуна изјутра камионима упућен 3. батаљон 5. добровољачког пука, један вод бугарских тенкова и вод моторизованих топова.

Ове снаге су дочекане бочном ватром у клисури реке Косанице, низводно од Раче, у висини заселака Дешишке и Мијачића. Јединице 6. бригаде извршиле су противнапад левом обалом Косанице, а 17. бригада десном обалом, ослоном на полазни положај на Звицерској и Миличиној бандери и Девојачком кршу. После краће борбе у којој је претрпео губитке од 10 мртвих и 15 рањених, непријатељ је у нередудиступио: Бугари и љотићевци у правцу Куршумлије, а четници на Бранкову кулу.

У току ноћи између 6. и 7. јуна 17. бригада је остала на својим положајима, упућујући извиђачке делове ка Рударима и затварајући правац уз реку Косаницу, док је 6. бригада предузела напад против четничких снага на Бранковој кули. После краће, али оштре борбе, четници су протерани са Бранкове куле и без задржавања, још у току ноћи, одступили према Копаонику, односно Луковској Бањи.

О овом четничком неуспеху командант четничке Расинско-топличке групе корпуса известио је 7. јуна Дражу Михаиловића радио-депешом у којој је стајало:

»Јабланица у рукама комуниста. У Топлици комунисти напали на Косаницу преко Доброг Дола и дошли до Куршумлијске Бање.

Наши делови разбијени и повлаче се ка Лукавској Бањи. Траже помоћ коју им упутити не могу — обзиром на ситуацију која влада у Расини и на Јастрепцу».

Тако је југоисточни део Косанице до 10. јуна био потпуно очишћен од јачих четничких јединица. На терену су заостале само мање групе, углавном месних четника.

Десетог јуна је пристигла са Јастрепца на простор села Раче и 5. српска бригада и ушла у састав 21. дивизије, док се 4. српска бригада тога дана пребацила на Соколовицу.

Истог дана Главни штаб Србије формирао је 24. дивизију НОВЈ. У њен састав су ушле: 11, 13, 15. и 17. српска бригада.

Истовремено је Главни штаб Србије проценио да ће окупатор предузети операције против српских дивизија. У складу с тим он је предузео потребне мере које су имале за циљ да јединице својим дејствима на ширем подручју јужне и источне Србије предухитре удружене Немце, Бугаре, четнике и недићевце који су имали у плану да на појединим секторима Србије остваре брже и одлучније успехе. У вези с тим Главни штаб је 10. јуна издао директивно наређење у коме се каже:

»Последњих дана Немци врше концентрацију својих снага у гарнизонима према нашој слободној територији. Јаче снаге Бугара налазе се у Куршумлији, Прокупљу, Нишу, Лесковцу и Лебану и на прузи Ниш — Скопље. Дуж границе према Косову, Немци довлаче појачање. Разбијене банде четника најотвореније се стављају у службу окупатора. Непријатељ врши сталне упаде на нашу слободну територију, вероватно у циљу извиђања наших снага. У последњим офанзивама на нашу војску у другим крајевима, непријатељ је употребљавао и падобранце.¹ Све те чињенице могу се оценити као припрема непријатељске офанзиве на нашу територију. У вези са тим, —

¹⁷ Односи се на ваздушни десант Немаца на Дрвар, 25. маја 1944. год.

НАРЕЂУЈЕМО

I

Да све наше јединице одмах пређу у офанзиву на непријатељске гарнизоне, саобраћајне везе и истурене положаје, како би осујетили непријатељске планове.

II

Да би у случају непријатељске офанзиве већих размера наше јединице могле самостално деловати, задати ударе непријатељу и сачувати живу силу војске, наређујемо:

1) Штабови дивизија треба да одржавају чврсте везе са бригадама и са суседним јединицама. Бригаде ће се чврсто повезивати са суседним јединицама.

2) Команде места и партизанске страже прикључиће се делом јединицама НО војске, а тамо где постоје услови за одржавање остаће на терену и стално офанзивним акцијама узнемиравати непријатеља и организовати обавештајну службу за јединице које се повуку.

3) У случају да непријатељ покуша да створи обруч око наших снага са већим силама урадити ово:

а) Јединице II дивизије¹⁸ пробијаће се у правцу Враћа, планина Карадага и Козјака. Према конкретној ситуацији може се пробијати и у правцу источне Србије где ће напасти ослабљене гарнизоне непријатеља и разбијати четничке банде, повезујући се са јединицама III дивизије.¹⁹

б) Јединице IV дивизије²⁰ настојаће да задају ударе непријатељу концентришући снаге на ужем сектору. Правац повлачења Копаноник, где ће се повезати са јединицама I ударне дивизије,²¹ 13. бригада ће се прикључити II дивизији.

в) I дивизија прикупиће мање снаге на Јастрепцу повезујући се са 16. бригадом и нападаће на непријатеља. Правац повлачења Копаноник.

¹⁸ Односи се на 22. дивизију.

¹⁹ Односи се на 9. бригаду и Нишки НОП одред 23. дивизије, који су у то време дејствовали у источној Србији.

²⁰ Односи се на 24. дивизију.

²¹ Односи се на 21. дивизију.

г) Свака јединица треба да развије што јачу обавештајну службу.

д) Предузети мере за смештај и обезбеђење рањеника.

е) Штабови дивизија држаће чвршће везе са подређеним им командама подручја.²²

Сутрадан је Главни штаб Србије доставио потчињеним јединицама наређење Врховног штаба којим су дотада формиране српске дивизије добиле бројне називе што им их је Врховни штаб одредио још 28. августа 1943. године.²³ Тако су 1, 2, 3. и 4. српска дивизија преименоване у 21, 22, 23. и 24. дивизију НОВЈ. Једновремено с овим Главни штаб Србије је извршио потребне припреме за формирање 18. и 19. бригаде, које би, заједно са 16. бригадом, у најкраћем времену требало да образују нову, 25. дивизију. Млада 21. српска дивизија са својим бригадама извршила је све до тада постављене задатке, те је у знак признања и ради подстрека осталим јединицама које су биле у формирању, проглашена ударном.

Двадесет прва дивизија је, одмах по пријему овог наређења, оријентисала своје бригаде из Косанице на север ка Топлици с циљем да изврше напад на непријатељско упориште у Блацу и да дејствују ка северном делу Копаоника. У складу с тим 6. српска бригада прешла је реку Топлицу код села Доњег Плочника, без непријатељског отпора, док је 5. српска бригада при прелазу преко Топлице, код села Барлова, разбила бугарску посаду, наневши јој знатне губитке. Да би спречио евентуални непријатељски напад од Прокупља и Куршумлије, штаб 21. дивизије поставио је 4. српску бригаду у село Космачу да ту образује општу резерву и остане до 13. јуна. По завршеном прелазу преко Топлице, 6. српска бригада пребацила се у рејон села Гргура, 7 км југозападно од Блаца, а 5. српска бригада на јужне падине Великог Јастрепца, северно од Блаца. Четврта српска бригада је 13. јуна извршила покрет из Космаче преко села Трновог Лаза ка селу Горњој Коњуши и, пошто је ноћу уочи 14. јуна прешла реку Топлицу, пребацила се у село Драгушу. Ови покрети јединица 21. дивизије утицали су и на четничке снаге; оне су се

²² Архив VII, кут 1078, док. бр. 1/1.

²³ Директива Врховног команданта НОВ и ПОЈ (Архив VII, кут 7А, док. бр. 40/1) Наређење Главног штаба Србије од 11. VI 1944, (Архив VII, кут. 1078, док. бр. 2/1).

12. јуна повукле на линију Лепенац — село Магово — село Бобица. Четнички и Расински корпус упућен је ка Копаонику. У Косаници је поново остала сама 17. бригада.

САМОСТАЛНА ДЕЈСТВА СЕДАМНАЕСТЕ БРИГАДЕ У КОСАНИЦИ

До 8. јуна протеране су из Косанице и последње веће јединице Топличког, 1. и 2. косовског четничког корпуса. На терену су остале само мање групе локалних четника, које су избегавале директне сукобе са јединицама НОВЈ, али су непрекидно осматрале њихово кретање, регистровале и процењивале њихову јачину, нумерацију, наоружање и остало, организовале заседе и препаде на курире и мање јединице када год им се за то указала прилика. Све је то наметало потребу непрекидне активности јединица НОВЈ и потере на терену, и појачане мере обезбеђења у току кретања и одмарања.

Следећих неколико дана (од 8. до 13. јуна) 17. бригада је искористила присуство јединица 21. дивизије за своје организацијско учвршћење, попуно новим борцима који су непрекидно пристизали са слободне територије, за попуно наоружањем и за обуку. Придолазиле су и нове старешине и примале дужности у бригади.

У бригаду је ступила и група од око 20 добровољаца из Косанице, састављена претежно од избеглица са Косова и неколико мештана. Међу њима су били Мија Поповић и Мирослав Мировић, који ће се врло брзо истаћи храброшћу и умешношћу, па ће им бити поверене командирске дужности у воду и чети.

До 12. јуна стигло је и 150 нових бораца из Пусте Реке. На домаку села Рударе у Мале Лубнице стигао је из Пусте Реке и начелник штаба бригаде Лаза Глумац, крупна момчина, са густим намерно опуштеним брковима и бујном косом на којој се једва одржавала новосашивена »титовка«, утегнут у опасаче и упртаче преко новог енглеског одела. Већина од бораца први пут је видела енглеско одело и прописно скројену »титовку«. Борци су носили широке и умазане, али практичне, сељачке шајкаче са најразличитије пришивеним петокракама. Код Лазе је све било као саливено. Низ леву бутину, на

нешто дужем каишу, висио је револвер »парабелум« са дугачком цеви, а на десном куку кожна торбица пуна шаржера са револверском муницијом (»сабља му се по калдрми вуче«, како би рекао народни песник). Гласно и доброћудно се поздрављао, распитивао, разговарао, као да се ту испод куле Косанчић Ивана (Иван-куле) појавио један од епских јунака. Ваљда је због тих асоцијација и назван Краљевић Марко. Можда је и то инспирисало једног од храбрих бораца 17. бригаде, Милована Протића из Горње Коњуше, који је волео да своје мисли саопштава у десетерцу, да у једној сачуваној песми каже: »Начелник је Штаба Глумац стари Лаза, војничина јуначког израза«.

У рејону села Мале Лубнице стигла су и прва оруђа за подршку: четири минобацача 82 мм енглеског порекла са минама. Тиме је пратећа чета бригаде комплетирана.

У то време бригада је добила и минобацаче малог калибра, такође енглеског или италијанског порекла. Подељени су по батаљонима и четама, тако да су и ове јединице добиле каква-таква средства подршке. Више се није морало јуришати само са бомбама.

Тек са овим попунама било је завршено формирање 17. бригаде. Касније су улазили у састав нови борци, али организацијско-формациска структура била је потпуно постављена и бригада ће тако организована отпочети дејства у Косаници.

Према томе, формирање 17. српске бригаде био је један процес који је трајао око 20 дана, а од доношења одлуке до њене пуне реализације прошло је и више. То је и разлог што се за формирање бригаде узимају различити датуми и места. Неки помињу село Бачије, неки село Бубан, Проломску Бању, Космачу и др., наводећи различите датуме и сви су они делимично у праву, јер свуда су тамо стизале или водиле борбу јединице којима је већ било речено да улазе у састав бригаде и које су због тога дошле у шири рејон Соколовице и Проломске Бање. Све оне су себе већ сматрале саставним делом једне крупније јединице. На крају, оне су, по доласку у овај рејон, дејствовале под јединственом командом команданта Милоша Мушевића, без обзира на то што ће се званична промоција 17. бригаде извршити нешто касније. Остаје чињеница да је 17. бригада силом прилика била принуђена да

се избори за свој настанак, да настаје у процесу борбе, да у току прикупљања туче и протера непријатеља, да пре завршеног чина формирања претрпи и прве губитке, али и да се већ тада најави као одлучна ударна снага на коју ће даље озбиљно рачунати како Главни штаб Србије, тако и непријатељ. Седамнаеста бригада је дефинитивно срушила мит о Косаници као четничком упоришту, а слободарски народ овог краја прихватио је нову бригаду као своју јединицу, шаљући најбоље омладинце у њене редове и дајући им све што имају, одвајајући и последњи залагај од својих уста.

Формирањем 17. бригаде у Косаници, на важном операцијском правцу Ниш — Прокупље — Куршумлија — Подујево — Приштина, она се од почетка нашла на крајњем левом крилу распореда своје 24. дивизије, али и на споју 21. дивизије оријентисане према Копаонику и Александровачкој жупи, и у правцу комуникација у долини Ибра и 25. дивизије, формиране на левој обали Топлице и оријентисане за дејства ка Топлици, Расини и Западној Морави.

Активним дејствима у Косаници, посебно у рејону Куршумлије, чији гарнизон никако није испуштала из вида, 17. бригада ће у наредном периоду (током јуна и јула 1944) обезбеђивати дејства 21. и 25. дивизије, повремено садејствовати са њиховим бригадама, као и са бригадама своје 24. дивизије. Због тога ће бити више пута оперативно препотчињавана штабовима 21. и 25. дивизије, али ће у основи изводити самостална дејства у широком рејону од обода Пусте Реке, Топлице и Копаоника до демаркационе границе према Косову.

ОДБИЈАЊЕ БУГАРСКО-БЕЛОГАРДЕЈСКОГ НАПАДА НА ТЕРИТОРИЈУ ПУСТЕ РЕКЕ

Док су јединице НОВЈ изводиле успешна дејства у Косаници, Топлици и према Копаонику, непријатељ је покушавао да преузме иницијативу макар и тактичког значаја. Већ почетком јуна је отпочела припрема велике офанзиве удружених окупаторских и колаборационистичких снага против јединица Главног штаба НОВ и ПО Србије на југу Србије с циљем да се те јединице потисну, опколе и најзад униште и тако

ослободе снажног притиска непријатељеве снаге и комуникације у централном делу Балканског полуострва.

Очигледно, непријатељ је био добро обавештен да се на слободној територији Пусте Реке налази само 11. српска бригада 24. дивизије и да су слабо брањени веома важни објекти и установе који су се тада налазили на овом делу слободне територије (Главни штаб Србије, Покрајински комитет КПЈ за Србију, Окружни комитет, срески комитети, органи власти, аеродром Бојник са савезничком мисијом, магацини, болнице, Команда подручја, штаб 24. дивизије, команде места и сл.).

У међувремену, док су трајале припреме и вршено прикупљање главних снага за офанзиву, непријатељ је предузео један снажнији препад на Пусту Реку. Са тим циљем је ангажовао бугарску 27. дивизију из Прокупља и релативно јаку јединицу белогардејског Руског заштитног корпуса са Белог Камена. Створено је неколико јаких тактичких група, које су ојачане артиљеријом. Оне су синхронизовано и изненадно продрле у Пусту Реку, са кружне основице, јер је то положај гарнизона према слободној територији и Пустој Реци дозвољавао. Напад је изведен из праваца: Лебане — село Бучумет; Лебане — село Прекопчелица; Село Дољевац — село Косанчић — село Стубла; Прокупље — село Житорађа — село Ново Момчилово — село Коњувце; село Бели Камен — село Житни Поток — село Добра Вода; село Белољин — село Товрљане — село Власово — Соколов вис.

Било је више разлога за изненадно ангажовање ових тактичких састава. Неки учесници оцењују да је непријатељ на тај начин организовао потрагу за пребеглом бугарском јединицом која је 17. маја 1944. изашла из Лебана на слободну територију у Пустој Реци (око 200 војника са капетаном др Кирилом Игњатијевим и поручником А. Русевим на челу). Други пак сматрају да је непријатељ тиме хтео да пружи помоћ четничким јединицама које су биле катастрофално потучене и протеране из својих традиционалних упоришта у Горњој Јабланици, Косаници и на Копаонику. И на крају, сматра се да је непријатељ предузео насилно извиђање према јединицама НОВЈ да би прикупио допунске податке и употпунио свој обавештајни мозаик, неопходан за извођење припремане офанзиве.

Чињеница је да су сви ови разлози постојали, па није ни битно који је међу њима најважнији, тек први напад је отпочео још 7. јуна. Тога дана један батаљон 11. српске бригаде водио је сусретну борбу против бугарске јединице која је наступала правцем Косанчић — Стубла.

Све до 14. јуна 11. бригада је водила оштре борбе и била принуђена на повлачење ка планини Радану. Са њом су се повлачили штаб 24. дивизије, Главни штаб Србије, Команда подручја из Вујанова, савезничка војна мисија, особље аеродрома Бојник, болница и доста избеглица.

Штаб 24. дивизије је одлучио да се 11. бригада у току ноћи између 14. и 15. јуна пробије из окружења и преко Радана, Гајтана, Доброг Дола пребаци у Горњу Косаницу, где да се споји са 17. српском бригадом.

У току повлачења из Пусте Реке штаб 24. дивизије је редовно обавештавао штабове бригада о ситуацији, посебно у Пустој Реци. Тако је и штаб 17. бригаде био обавештен о продору јединица бугарске 27. дивизије. Такође је обавештен да је 12. јуна један здружени одред Бугара, јачине око 1.000 војника, прешао из Белољина на десну обалу Топлице и преко Доње и Горње Коњуше, села Трновог Јлаза, Товрљана и Арбанашке стигао до села Власова, и да продира дубље у планину Радан према Соколовом вису, односно Гајтанским вратима. Истог дана један белогардејски одред, јачине око 2.000 војника, наступао је од Белог Камена, преко Житног Потока ка селу Драги Део и селу Доброј Води. Не наилазећи на јачи отпор сеоских стража и слабих делова команди места, ова два одреда су брзо напредовала, а нарочито Бугари, који су преко Јавора 13. јуна избили на Гајтанска врата и посели положај до Соколовог виса (кота 1370), где су заноћили.

Избијањем на ове положаје била је јасно изражена намера непријатеља да спајањем снага на Гајтанским вратима и Соколовом вису са овима које су продирале правцем Лебане — Леце — Гајтан опколи снаге НОВЈ које су се повлачиле из Пусте Реке и да их на Радану уништи.

Положаје на линији Гајтанска врата — Соколов вис непријатељ је посео замореним јединицама, војницима који су се релативно брзо нашли на непознатом, ненасељеном и дивљем терену, одвојени од својих најближих јединица, без непосредног контакта са противником којег су очекивали.

Положај је поседнут тако да је организована бочна и унакрсна ватра оријентисана према Гајтану и Великој Лопарди, јер се отуда очекивао наилазак снага НОВЈ из Пусте Реке. При томе је била занемарена друга страна, од Соколовог виса према Иван-Кули и Ђакама, што је представљало озбиљну тактичку слабост. У овом правцу било је организовано само осматрање и обезбеђење мањим деловима, без планиране ватрене подршке.

Положаји непријатеља су били поседнути по групном систему, без организације кружне одбране. За израду ровова није се имало ни времена ни снаге. Војници су после развођења на своја места изградили само индивидуалне заклоне од приручног материјала: камена и дрвета.

Избијањем бугарских јединица на Соколов вис отворена је озбиљна криза за снаге НОВЈ у Пустој Реци и Јабланици. Постојала је опасност да се потпуно затвори обруч око свих снага које су водиле живљу задржавајућу борбу на прилазима Радану из Пусте Реке. У таквим условима штаб 24. дивизије је, у јутарњим часовима 14. јуна, упутио наређење 17. бригади да одмах обустави извршење раније добијеног задатка и да се усиљеним маршем, најкраћим путем помери ка Соколовом вису, нападне Бугаре на овом положају, протера их или веже за себе и на тај начин обезбеди прихват 11. бригаде на линији села Свињиште — Добри До — Трн — Трпеза.

Истог дана око 10 часова курир-коњаник штаба 17. бригаде, Владислав Дедић, који је претходног дана био отишао за Главни штаб, донео је ово наређење и предао га штабу 17. бригаде у Равном Шорту, изнад Куршумлијске Бање, где је штаб био управо стигао и размештао се по кућама. После упознавања са наређењем и кратког саветовања са члановима штаба, командант бригаде Милош Мушовић упутио је курире у батаљоне са наређењем да се одмах зауставе у пристиглим рејонима, да прикупе јединице и буду спремни за извршење новог задатка, који ће команданти и комесари батаљона лично примити у штабу бригаде.

Курири су пронашли батаљоне у следећем распореду: 1. батаљон у селу Превоју на маршу ка селима Љуши и Самокову, 2. батаљон у селу Кртоку у припреми за рушење пута Куршумлијска Бања — Преполац — Подујево и 3. батаљон у селу Саставцима и извиђачким деловима у селу Малој Косаници.

У међувремену је командант бригаде добио и допунске податке о непријатељу од курира Владе Дедића,²⁴ који се на путу провлачио између Бугара и белогардејаца од села Добре Воде, преко села Богујевца и Пролома док није пронашао штаб бригаде. То је могао учинити само срчани омладинац, рођен ту испод Радана, а такав је управо био Влада. У тренутку продирања непријатеља на слободну територију са разних страна и непрестаних промена ситуације, вршење курирске дужности био је велики подвиг. Курир је морао пронаћи удаљене штабове и јединице који су били у непрекидном покрету и борби, пролазити између непријатељских јединица и преко терена на којем су могле бити непријатељске патроле или заседе, при томе познавати непријатељске доушнике и остати непримећен од њих. У таквим условима курир је морао бити и извиђач и обавештајца који успут прикупља податке о непријатељу, како због безбедног извршења свог задатка тако и ради пружања информација штабовима и јединицама између којих је одржавао везу.

У том тренутку 17. бригада је била најудаљенија јединица 24. дивизије, усамљена на простору на којем су, истина недавно потучене и са њега протеране веће непријатељске јединице, али су биле остале четничке притајене групе, које су се ослањале на окупаторски гарнизон у Куршумлији и балистичке снаге распоређене дуж »границе«. Најближе бригаде биле су преко 50 км удаљене од 17. бригаде, и то 11. и 15. бригада приковане борбама против Бугара, а 13. бригада јужно од Јабланице. Бригаде 21. дивизије већ су биле прешле на леву обалу Топлице, припремајући се за напад на бугарски гарнизон у Блацу.

Подаци о распореду Бугара на Соколовом вису били су непотпуни. Нису се знали најосновнији елементи њиховог борбеног поретка, груписање и распоред ватрених средстава, инжењеријско уређење положаја, организација ватрене подршке, предњи крај одбране, отпорне тачке, јачина борбеног обезбеђења ни даље намере непријатеља. У рукама непријатеља још увек је била иницијатива и он је имао широк избор да ли ће се померати са достигнутих положаја или ће јединицама маневрисати унутар њих. Све је то било непознато.

²⁴ Владислав Дедић преживео рат. Умро као официр РВ и ПВО.

Искусан и опрезан командант бригаде Милош Мушовић је у таквим условима одлучио да батаљони истог дана до 14 часова изврше припреме, одмах затим отпочну усиљени марш, у току ноћи подиђу непријатељу и изађу на полазне положаје за напад, где да организују извиђање испред себе, укључујући и насилно извиђање на правцима по одлуци команданта батаљона с циљем откривања организације ватреног система непријатеља. Борбени поредак предвиђен је у два ешелона са резервом. У првом ешелону на левом крилу налазио се 1. батаљон, са задатком да напада са ослонцем на полазни положај Ђавоља Варош — село Мале Ђаке у правцу Врата, вршећи леви обухват, а на десном крилу 2. батаљон, са задатком да напада правцем Иван-Кула — Равна планина — Соколов вис. У другом ешелону задржан је 3. батаљон, без једне чете, са задатком да поседне положај у рејону Свињишта, у спремности да се ангажује на правцу дејства 2. батаљона, и да обезбеђује од евентуалног напада непријатеља на правцу ЈТеце — Доњи Гајтан, као и да прихвати јединице 11. бригаде чије се извлачење очекивало у овај рејон. Резерву су образовале 1. чете батаљона и пратеће чете, под непосредном командом штаба бригаде, и она се кретала иза 2. батаљона, спремна за увођење у борбу по одлуци команданта бригаде.

Даља намера команданта бригаде је била да, после успостављања борбеног контакта са непријатељем и добијања потпунијих података о непријатељу, ангажује резерву и изврши прегруписавање батаљона, нарочито имајући у виду могућност упућивања 3. батаљона у десни обухват у зависности од пристизања 11. бригаде.

У рано по подне, а у складу са добијеним задацима, батаљони су образовали маршевске поретке и отпочели наступање по великој врућини. Борци су били већ преморени од претходних маршева и ненахрањени. У ишчекивању и неизвесности није било времена да се по четамa и водовима организује исхрана на терену распоредом група бораца по појединим домаћинствима.

Бугарски положаји на Соколовом вису и Равној планини су надвишавали и доминирали околним тереном обезбеђујући добро осматрање, а захваљујући густој шуми, и добро маскирање. Једино се од села Ђаке до испод Соколовог виси пружао издужени пространи пропланак, заправо једна стрма ка-

менита падина, која се при врху завршавала култивираним парчетом што су га мештани назвали Јевђина ливада. Само ту, на ивици Јевђине ливаде, боље је осмотрен бугарски положај са на брзину уређеним појединачним каменим грудобранима и са два-три већа заклона за митраљезе. Није се могло утврдити да ли су и колико су положаји развијени и по дубини, јер све је било заклоњено високим дрвећем.

Већ око 19 часова први контакт са Бугарима успоставиле су патроле 2. батаљона на прилазу Равној планини, испод коте 1126. Само после једног сата цео 2. батаљон је водио борбу и нападао положај на Лазу (кота 1126). Тада је отпочело и дејство минобацача бригаде који су прво ређе, а затим све гушћом ватром засипали бугарске положаје на Лазу.

Око 20 часова Бугари су отворили ватру са положаја на Јевђиној ливади, на 1. батаљон, који је у том тренутку, без отварања ватре, вршио обухват продирући западно од Соколовог виса. Пошто је био откривен, 1. батаљон се развио за напад, усмеравајући га према Соколовом вису са западне стране.

Када је пао мрак, борба је спласнула, без активних дејстава и противдејстава. Борци 17. бригаде су били преморени, па се ноћни јуриш није предвиђао, а Бугари су били изненађени и заплашени, окружени неизвесношћу. На појединачне пуцње и краткотрајне рафале бораца 17. бригаде бугарски војници су одговарали ураганском ватром, од које није било никаквих губитака. Иза Соколовог виса, у даљини, повремено би се на небу појавио широки блесак, а нешто касније се чула и потмула грмљавина артиљерије са друге стране Радана.

Сутрадан, 15. јуна, до 8 часова, истурено обезбеђење 3. батаљона успоставило је везу са јединицама 11. српске бригаде, које су избиле у рејон села Свињишта и коте 757, пошто су се претходне ноћи неопажено провукле са збогом и штабом 24. дивизије правцем Радан — Горњи Гајтан — Свињиште и наставиле извлачење ка селима Добром Долу и Секирачи. Ово извлачење је обезбеђивала и 15. бригада, која је претходног дана била потиснута од Бугара на правцу Леце — Стубла, али је остала чврсто на положајима на линији Зуб (кота 990) — Равна главица (кота 660), изнад Стубла, затварајући тако правац Стубле — Секирача — Добри до.

Док се 11. бригада прикупљала у рејону Свињишта и Доброг Дола, командант 24. дивизије Миле Ћаловић је наредио да њена пратећа чета са ватреног положаја на јужном делу Мајдан-планине дејствује по Бугарима на Соколовом вису и за то је препотчинио команданту 17. бригаде.

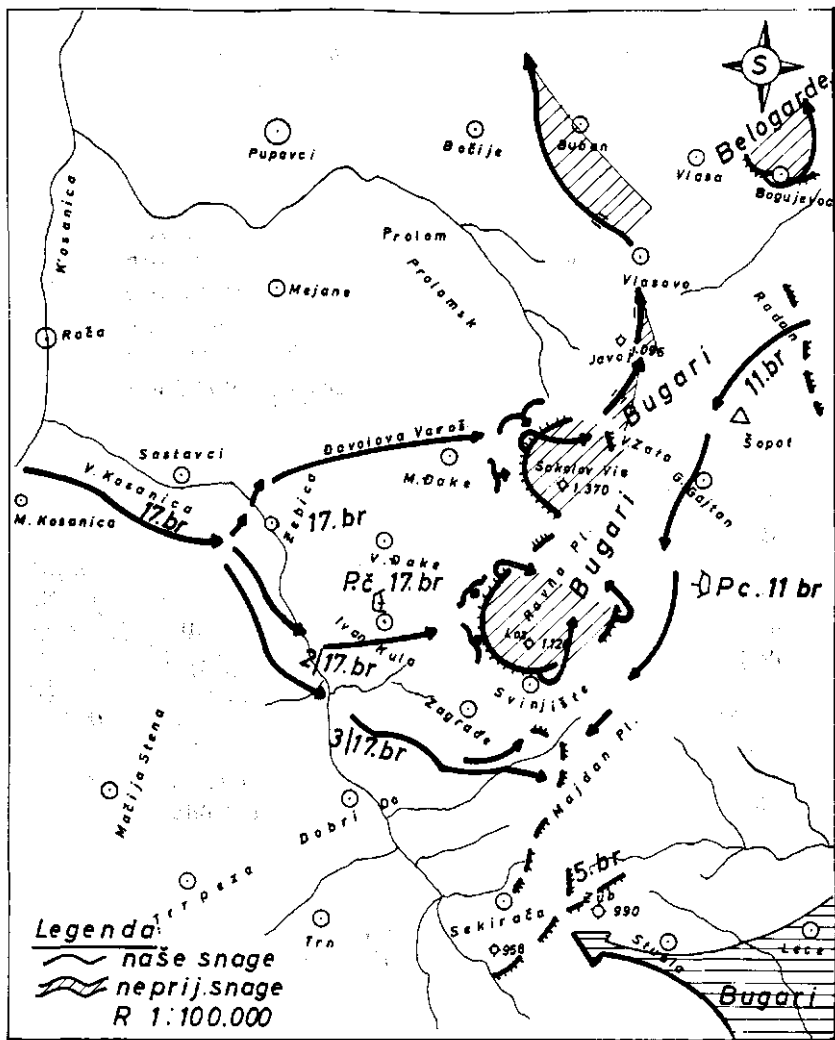
У току преподнева постепено је уведен у борбу цео 3. батаљон 17. бригаде на правцу Свињиште — Равна планина (кота 757 и кота 640), обухватајући лево крило бугарског положаја на Лазу (кота 1126). Због претње да им снаге на Лазу буду одсечене од делова на Соколовом вису, Бугари су се до подне повукли са Лаза на Соколов вис, где су били прихваћени од својих снага.

Изнаенађени појавом јачих делова НОВЈ у рејону у којем их до краја претходног дана уопште није било и вероватно процењујући да им је пропао покушај да се споје са оним својим јединицама које су наступале на правцу Леце — Стубла — Добри До, и да им није успела замисао да окруже снаге НОВЈ које су се извлачиле из Пусте Реке, Бугари су се у раним поподневним часовима повукли и са Соколовог виса у правцу Јавора и Власова, где су заноћили. Те ноћи и следећег дана, 16. јуна, 17. бригада се одмарала у Свињишту, Иван-Кули и Ћакама, покушавајући далеко избаченим патролама према Власову и Пролому да одржи контакт са Бугарима. Ево шта о томе пише Александар Живковић у књизи *Партизани Пусте Реке и Јабланице*:

»Да би олакшао задатак Једанаестој, издата су посебна наређења Тринаестој и Петнаестој да активним дејствима привуку пажњу непријатеља на себе и помогну Једанаестој бригади, снагама Лесковачког подручја и болници, пошто су се сви на Радану нашли у окружењу, да се што лакше извуку из обруча. *Седамнаеста је својим активним дејствима у правцу Радана збунила окупатора, што је Једанаеста искористила и у току ноћи са збегом, болницом и Лесковачким подручјем скоро непримећена, успела да се повуче и преко Гајтана упути ка Добром Долу, у Косаници*⁵ (подвукао П.М.).

Шеснаестог јуна, процењујући ситуацију, штаб 24. дивизије је донео одлуку да прегрупише јединице и постави им нове задатке за следећих неколико дана:

²⁵ Александар Живковић: *Партизани Пусте реке и Јабланице*, Народна армија, Београд, стр. 84.

Напад 17. бригаде на бугарске положаје на Соколовом вису и Равној планини 15. 6. 1944.

— 17. бригада да на крајњем левом крилу дивизијског распореда контролише планинско чвориште Радана, Проломске планине, Соколовице и Арбанашке планине, одржи борбени додир са Бугарима на овом врло тешком планинском земљишту и искористи сваку прилику за развој активних дејстава ка Пустој Реци, општим правцем села Власово — Богујевац — Житни Поток — Дубово;

— 15. бригада да и даље затвара правац од Леца, а нарочито правце који воде у Горњу Косаницу и ка Гајтанским вратима;

— 13. бригада да развије максималну активност на десној обали Јабланице и смањи притисак Бугара који су вршили на 11. и 15. бригаду, а затим да пређе на леву обалу Јабланице и напада у правцу Бучумета;

— 11. бригада да образује дивизијску резерву и одмара се у рејону села Добри До — Трн — Трпеза, а после одмора и сређивања да изврши противнапад правцем села Свињиште — Горњи Гајтан — Петровац — Слишане. До почетка противнапада требало је да упути један батаљон у Косаницу ради контроле територије и обезбеђења дивизијског распореда пошто је тај простор после повратка 17. бригаде са прилаза Куршумлији, Мердару и Преполцу привремено остао без и једне јединице НОВЈ, а евентуална изненађења са те стране и даље су била могућа.

Батаљон 11. бригаде у току неколико следећих дана дејствовао је на правцу од извора реке Косанице до њеног ушћа у Топлицу, изненада се сручио у долину Топлице у тренутку када је непријатељ процењивао да су се јаче снаге НОВЈ упутиле ка Копаонику и Радану, извршио снажан препад на железничку станицу Барлово, удаљену само неколико километара од Куршумлије, и нанео тешке губитке бугарској посади на овој станици, а затим се вратио на Радан без губитака и ушао у састав бригаде.²⁶

СЕДАМНАЕСТА БРИГАДА У ГОЊЕЊУ БУГАРА И БЕЛОГАРДЕЈАЦА

Већ сутрадан, 17. јуна, 17. бригада је приступила извршењу добијеног задатка. Наступала је опрезно батаљонским и четним колонама, општим правцем ка селу Пролому и

²⁶ Исто, стр. 92.

Власову. Батаљони су испред себе далеко избацили извиђачке патроле, а у великим међупросторима једва се одржавала и само повремено веза са суседним батаљонима и штабом бригаде.

Постојала је могућност да се Бугари задрже на платоу изнад Власова или одступе преко села Товрљана ка Топлици, а са мањом вероватноћом се очекивало да се преко планине Пролома и села Механе спусте најкраћим путем у Куршумлију.

На основу овакве процене, 1. батаљон на левом крилу бригаде требало је да се нешто поврати у правцу Ђака и Зебица, а затим преко Пролома избије на висораван код села Бачије. Марш кроз беспуће био је врло тежак. Непрекидно се спуштало и пењало преко ретко насељеног земљишта и без погодних услова исхране на терену.

До 19. јуна 17. бригада је широким фронтом изашла на плато Власово — Бубан — Бачија, водећи местимично краће борбе против бугарских заштитница. Успостављене су чвршће везе између батаљона. Са више страна и из извора у штаб бригаде су пристизали подаци да се Бугари нагло повлаче са овог дела Радана преко Товрљана ка Топлици и да им је претходница вероватно стигла до Трновог Лаза. Бригада је крајњим напором одржала борбени контакт са непријатељем у одступању.

Јединице Руског заштитног корпуса су се такође повукле са Радана, али су се и даље налазиле на положајима од Богујевца преко Добре Воде, Драгог Дела и Бублице до Житног Потока.

Главни разлог за нагло повлачење Бугара са десног крила њиховог распореда био је продор јединица 21. дивизије НОВЈ на леву обалу Топлице, већи број диверзантских акција које су оне извршиле на прузи Прокупље — Куршумлија, као и изненадан и силовит њихов напад на бугарски гарнизон у Блацу који је отпочео ноћу уочи 16. јуна и трајао до ноћи уочи 18. јуна. У тим борбама јединице бугарске 27. дивизије имале су 78 мртвих и још више рањених војника и старешина, а међу њима је рањен и један потпуковник, који ће бити смењен са дужности због неуспеха.²⁷

Тако је опет цела слободна територија на десној обали Топлице, од Куршумлије до Прокупља према Радану, била

²⁷ Војин Поповић: *Ослобођење Горње Јабланице и продор 21. српске дивизије у Жупу и на Копаник*, ВИГ бр.76/1955, стр. 85.

очишћена од непријатеља. Бугари су и даље задржали положаје на крајњем југоисточном делу Радана (Петровац, к. 1152) до Лебана, а на десном крилу их је обезбеђивао одред белогардејаца на положајима од села Бугојевца до села Житног Потока.

Од 20. јуна 17. бригада се са Радана спустила у потпланинска села на вратима Пусте Реке, извиђачким деловима успоставила борбени контакт са белогардејцима и интезивирала извиђање у очекивању наређења за даља дејства. Исхрана на терену се знатно побољшала, јер су села у којима су се налазиле јединице бригаде економски била мање исцрпљена од планинских села око Радана и у Косаници.

У новонасталој ситуацији штаб 24. дивизије је одлучио да свим снагама, уз максималну активност територијалних и других јединица у Пустој Реци, пређе у одлучан напад с циљем да се збаци Бугари са последњих положаја на Радану и протера непријатељ из Пусте Реке. Почетак општег напада се предвиђао за ноћ између 24. и 25. јуна. У складу с тим јединицама су постављени следећи задаци:

— 13. бригади да из рејона села Бувци пређе Јабланицу и нападне с леђа бугарске положаје код села Бучумета;

— 15. бригади да напада бугарске положаје у рејону села Пустог Шилова;

— 11. бригади, која се налазила на главном правцу напада дивизије, да по сваку цену заузме Петров вис (кота 1152) и одбаци Бугаре ка Лебану;

— 17. бригади, на крајњем левом крилу дивизијског распореда, на правцу одвојеном од правца напада 11. бригаде планинским масивом Радана, да одбаци или чврсто за себе веже јединице белогардејског Руског заштитног корпуса које су биле распоређене на линији Бугојевац — Драги Део — Бублица — Житни Поток.

Остале снаге НОВЈ које су учествовале у противнападу требало је да чврсто вежу за себе непријатеља у својим рејонима дејства и да садејствују на тежишту напада 24. дивизије, односно на правцу напада 11. српске бригаде.

Штаб 24. дивизије требало је да се креће са 11. бригадом.

Према овом плану све бригаде су подишле непријатељу и отпочеле напад у току ноћи уочи 25. јуна.

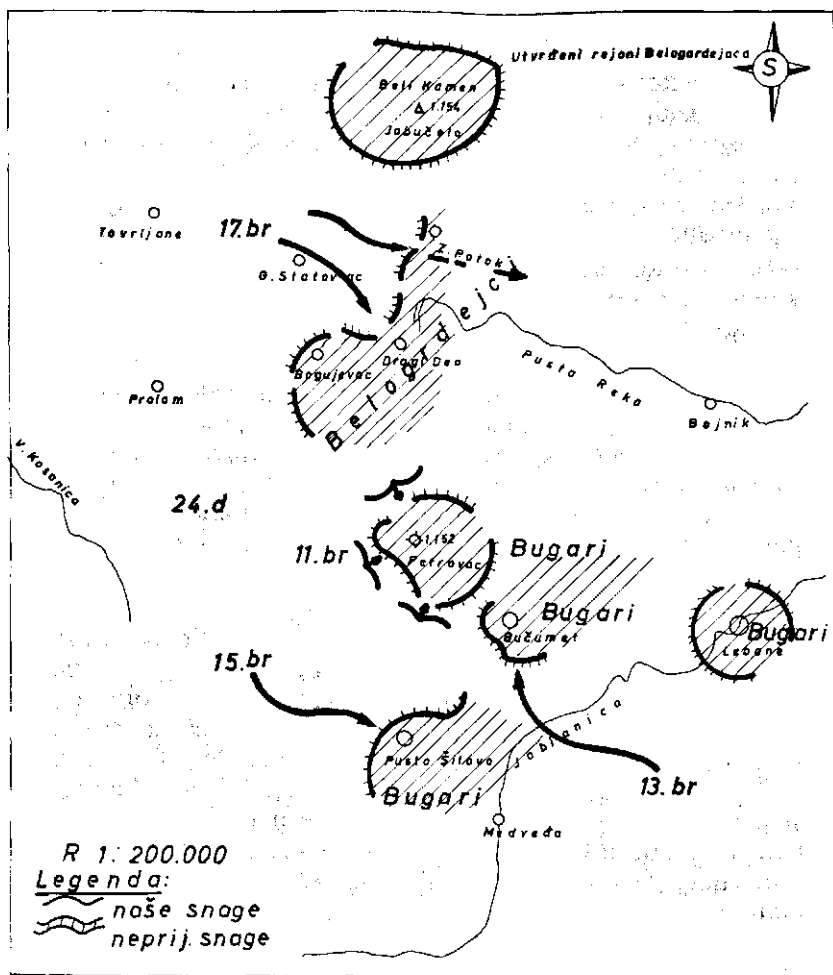
Најоштрије борбе је водила 11. бригада. У двочасовном окршају, користећи ноћ за постизање изненађења, бригада је успела да збаци непријатеља са Петровог виса. Међутим, непријатељ се брзо средио и после увођења појачања, уз снажну артиљеријску подршку, успео да поврати изгубљени положај. Сутрадан, по наређењу команданта Главног штаба Србије «да се Петров вис заузме по сваку цену»,²⁸ 11. бригада је обновила напад и, уз максимално залагање најодговорнијих старешина који су предводили јуришне групе бомбаша, дефинитивно протерала Бугаре са Петровог виса. У овој тридесетшесточасовној борби прса у прса погинуло је 20 бугарских војника и четворица су заробљена: број рањених остао је непознат.

Због истовременог напада осталих бригада 24. дивизије, Бугари нису могли да одвоје ниједну своју јединицу за помоћ снагама на Петровом вису.

Седамнаеста бригада је у току ноћи између 24. и 25. јуна отпочела напад на одсеку Богујевац — Житни Поток. Једна чета 2. батаљона, коју је лично предводио командант батаљона Ђоко Перишић, ојачана са неколико пушкомитраљеза, муницијом и бомбама, успела је, под заштитом мрака и захваљујући добром познавању терена, да се убаци кроз слабије поседнути и контролисани простор правцем села Горњи Статовац — Ранкова Река — Крушкар и продре иза непријатељског распореда у рејон села Брестовца и Магаша. Рано изјутра чета је из овог рејона отпочела енергичан напад на непријатељске положаје испод села Бублице. На овим положајима (у рејону Језерске чуке, ката 570) била је распоређена батерија брдске артиљерије и минобачачке јединице, код којих је изненадан напад изазвао панику, па су, не сачекавши јуриш, на брзину одступиле правцем Бреговина — Житни Поток — Гласовик и даље према Белом Камену. У току дана 25. јуна и остале јединице Руског заштитног корпуса су се повукле истим правцем и поселе раније утврђени положај Бели Камен — Јовина ливада — Мрљачки вис (триногметар 1152) на Видојевци.

Ове положаје белогардејци су посели још марта 1944. и остали на њима све до почетка септембра исте године. У међувремену они су их развили, добро уредили и створили

²⁸ А. Живковић, *Партизани Пусте Реке и Јабланице*, стр. 93.

Ситуација на сектору Пусте Реке и Јабланице 24. 6. 1944.

јако утврђени одбрамбени, који је било тешко освојити без средстава за ефикасно рушење.

Положаји су обухватили планински венац изнад села Јабучева, Мрљака и Гласовика, с једне, и Бучинца, Балчака и Добротића, односно Видоваче, с друге стране. Сви доминантни висови су уређени у јаке отпорне тачке, међусобно

повезане са неколико линија ровова и покривеним саобраћајницама. На прилазима отпорним тачкама било је посечено дрвеће и искоришћено за утврђивање, а створен је и брисан простор, добро осматран и контролисан ватром. Биле су постављене и вишеслојне жичане препреке, комбиноване са другим врстама запречавања и противпешадијским минама. Разне врсте пешадијске и минобацачке ватре биле су добро испланиране.

Целокупно становништво унутар утврђеног рејона и на његовим прилазима било је протерано, разбежало се или је одведено у концентрационе логоре; куће у околним насељима попаљене су или порушене, док је један број њих био утврђен за одбрану или припремљен за смештај војника.

Све отпорне тачке, као и рејон у целини, били су оспособљени за дуготрајну кружну одбрану, са нешто израженијом дубином у правцу југ-север. Рејон је био поседнут снагама различите јачине од једног ојачаног батаљона (око 1.000 војника) па до два и више батаљона, зависно од ситуације и намера. Такође је био попуњен довољним резервама муниције и других потреба.

Вишемесечно присуство непријатеља на Белом Камену ометало је маневар јединица НОВЈ на десној обали Топлице и између Пусте Реке и Јастрепца. Осим тога, непријатељ је често предузимао испаде из овог упоришта са мањим или јачим снагама најчешће према Пустој Реци. Извиђао је прилазе Пустој Реци, претио околном становништву и угрожавао маневарски простор између Видојевце и Ргајске планине, с једне, и Радана и Соколовице, с друге стране, тј. најкраћи и најпогоднији правац од Пусте Реке према Копаонику и Горњој Топлици,

За контролу и спречавање активних дејстава непријатеља из овог упоришта био је перманентно ангажован Пасјачки батаљон »Ратко Павловић Ћићко« 1. јужноморавског НОП одреда, као и околне команде места, сеоске страже и сл. Било је организовано и неколико већих напада с циљем да се ликвидира ово непријатељско упориште. Међутим, сви ови напади завршавали су се углавном безуспешно, због оскудице у средствима ватрене подршке и одговарајућих средстава за савлађивање препрека. Непријатељ је трпео губитке, али је успевао да одбрани упориште. Марта 1944. године напад је извршила и 2. јужноморавска бригада. О томе Миливоје

Перовић у књизи *Јужна Србија* пише: »Делови 2. ЈМНО бригаде извршили су жесток напад на положаје једног батаљона Руског (белогардејског) заштитног корпуса на планинском венцу Бели Камен — Пасјача. Борба је трајала скоро цело по подне. Услед јаког отпора белогардејаца јединице НОВЈ су се увече повукле, убивши десетак непријатељских војника и запленивши два тешка митраљеза. У овој борби погинули су један борац и Владимир Букелић, Поп Мића, трећи по реду командант 2. ЈМНО бригаде. Он је са пушкомитраљезом у руци, попут осталих храбрих партизанских команданата, јуришао испред својих војника«. За народног хероја Југославије проглашен је 9. октобра 1953. године.²⁹

Седамнаеста бригада није имала намеру да гони белогардејце до њиховог упоришта на Белом Камену, нити је тада био предвиђен напад већих размера на ово упориште. Протеривањем њихових јединица са прилаза Пусте Реке био је извршен и задатак 17. бригаде на овом простору.

ПОВРАТАК У КОСАНИЦУ

За то време Косаница је остала без већих јединица НОВЈ. Догађаји су се брзо одвијали на простору Копаоника и Александровачке жупе, због чега се још више истицала потреба сигурне контроле простора Косанице, односно споја између Пусте Реке и Копаоника и позадине 21. дивизије.

Ова дивизија је до тада успела да разбије и порази Расинско-топличку групу на северним падинама Копаоника, и да 23. јуна делови 21. дивизије заузму Брус. Следећег дана 5. и 6. српска бригада су извршиле покрет даље на север, ка Александровцу.

У међувремену, 22. јуна Главни штаб НОВ и ПО Србије обавестио је штабове подручних дивизија да се прикупљају немачке и квинслишке снаге у долини Западне Мораве (Крушевац, Краљево и Врњачка Бања) ради напада на слободну територију Копаоник, Расина, Јастребац, а вероватно и на Топлицу. Због тога је наредио 21. дивизији да, у случају непријатељског напада, испољи што јаче дејство на жељезничку пругу Рашка — Краљево, а 18. бригаду 25. ди-

²⁹ *Хронологија нишког региона 1919—1945*, Ниш 1984, стр. 330.

визије оријентисао је на простор село Велика Шатра — Куршумлијска Бања — Мердаре ради дејстава према Куршумлији и чишћења терена од заосталих четничких група, с тим што ју је, у оперативном погледу, потчинио штабу 21. дивизије.

У ситуацији када је све своје дивизије ангажовао на дивергентним правцима и међусобно доста удаљеним рејонима Главни штаб Србије је настојао да обезбеди контролу Косанице и правца Куршумлија — Подујево, овог пута 18. бригадом, коју је, због привременог ангажовања 17. бригаде на Радану и у Пустој Реци, морао довести чак са Јастрепца.

У директиви Главног штаба Србије од 22. јуна 1944. се истиче: »Да 18. бригада НОВЈ одржава везу са 21. дивизијом и 17. бригадом, крећући се на терену: с. Шатра — Куршумлијска Бања — с. Мердаре. Обратити пажњу на правац од Подујева преко с. Мердара и Преполца, са задатком узнемиравања гарнизона Куршумлија и чишћења мањих четничких банди на том терену«. ³⁰ Из овога се може закључити да је Главни штаб Србије већ тада имао у виду да ће се 17. бригада убрзо вратити у Косаницу.

После заузимања Бруса, а у складу са поменутом директивом Главног штаба Србије, штаб 21. дивизије је наредио 18. српској бригади 25. дивизије да се до 26. јуна прикупи на простору села Магова и Мерђеца и на масиву планине Пожар као дивизијска резерва. Овим наређењем 18. бригада је потпуно укључена у борбени поредак и дејства 21. дивизије и ангажована према Копаонику, због чега је Косаница поново остала без неке јаче јединице. Због тога је наређено 17. српској бригади да се одмах врати из Пусте Реке у Косаницу и преузме извршење задатака које је имала пре одласка на Радан и у Пусту Реку.

За десетак дана заморних маршева и сукоба са непријатељем јединице 17. бригаде нису имале већих губитака; укупно је било 11 рањених бораца, од тога у 1. батаљону пет, у 2. батаљону четири и у 3. батаљону два борца. Само су два теже рањена борца евакуисана у болницу код др Воје Стојановића, негде под Раданом у Доброј Води. Остали лакши рањеници задржани су у батаљонима после пружања прве помоћи.

³⁰ *Зборник НОР*, том I књ. 9, док. бр. 8, стр. 18.

Приликом пробоја 11. бригаде из Пусте Реке (који је омогућен и дејством 17. бригаде против Бугара на Соколовом вису и др.) са овом бригадом се повукао и велики број одборника, команди места, деце и жена. Била је то велика група од преко хиљаду људи. Неки су били стигли чак из Црне Траве. Сав тај иарод нашао се на ширем простору села Меане. Са обзиром на тежину његовог опстанка у Косаници, а како се ситуација у Пустој Реци и делу Топлице побољшала, штаб 24. дивизије је наредио 17. бригади да са једним батаљоном овај збег безбедно спроведе до села Рагаје. То је учинио 3. батаљон.

Већ у току ноћи уочи 26. јуна 17. бригада је извршила марш из Пусте Реке у правцу Косанице. Маршовало се најкраћим путем, преко села Арбанашке, Бачије и Пролома, у једној колони до близу Раче (косаничке). Из рејона Раче батаљони су наступали одвојено, на посебним правцима, ради претреса терена и поновног успостављања контроле надчним територијом која је привремено била напуштена. Први батаљон је оријентирано маршовао узводно десном обалом Велике Косанице, а 2. батаљон између Мале и Велике Косанице, тако да се за два-три дана оба батаљона прикупе у рејону села Мердара и Матарова, с тим што је 2. батаљон требало да успостави пуну контролу над комуникацијом која преко Мердара изводи ка Подујеву, као и контролу »границе« на линији од Мокре гаће (кота 1052), преко села Трпеза, Мачије Стене и Мердара до Матарова.

Између ова два батаљона кретала се пратећа чета и штаб бригаде са својим деловима.

Трећи батаљон је од Раче упућен преко села Равни Шорт ка селу Крток да што пре избије на комуникацију која од Куршумлије води преко превоја Преполца за Подујево, организује рушење вештачких објеката на њој и израду препрека у границама могућности, ангажујући што је могуће више месно становништво за те потребе, и да контролише активност непријатеља из Куршумлије и Подујева. Са овом колонином кретали су се заменик политичког комесара и начелник штаба бригаде са мањом групом из састава штаба. Први је имао задатак да, као познавалац терена и човек од ауторитета код људи у овом крају, помогне 3. батаљону у мобилизацији мештана за радове на запречавању, а начелник штаба да организује извиђање према Куршумлији и прикупљање ин-

формација из других обавештајних извора, да организује командно место штаба бригаде у Равном Шорту и да обезбеди везе са командантом бригаде, батаљонима, суседним јединицама и штабом дивизије. Било је процењено да ће се у следећих неколико дана моћи да стабилизује командно место бригаде на једном месту, па је то ваљало припремити. Начелник штаба је опет одабрао кућу Петра Бјелетића из засеока Превоја за смештај ужег дела штаба бригаде.³¹ Са овог места командоваће се 17. бригадом све док се она задржава у Косаници, планирати борбе и остваривати садејство са јединицама и штабовима 21, 24. и 25. дивизије.

Батаљони су у потпуности извршили постављене задатке без већих тешкоћа и без губитака.

Трећи батаљон је запалио или порушио мостове и пропусти на путу Куршумлија — Преполоц, а на најосетљивијим местима ископао противтенковске ровове и поставио механичке препреке, тако да је на овом путу за дуже време био потпуно онемогућен саобраћај.

Први и 2. батаљон и пратећа чета су прокрстарили целим простором горње Косанице, а затим се вратили у средњи део и поставили према Куршумлији, 2. батаљон се наслањао на 3. батаљон и посео део међуречја Косанице и Бањске, док је 1. батаљон контролисао такође део међуречја Косанице и Бањске и долину реке Косанице. Оба батаљона су била оријентисана ка Самокову и Кастрату, односно ка Куршумлији.

Пратећа чета се развила у близини рејона штаба бригаде.

Извиђање је било организовано како према Куршумлији, тако и ка Мердару и Преполцу, односно Косову.

У својој активности батаљони су ређе наилазили на заостале четничке групе. Оне њихове групе које су још постојале биле су мање-више заплашене, деморалисане и неактивне и кад год би могле бежале су и склањале се испред патрола јединица НОВЈ, а када им то не би успевало, онда су се предавале са оружјем, тврдећи да они нису четници, већ наоружани и заплашени мештани којима је оружје потребно за самоодбрану. Они су спровођени у штаб бригаде, где

³¹ Петра Бјелетића су касније ухватили непријатељи и депортовали у концентрациони логор у Нишу. Преживео је рат и колонизиран у Бачкој. Цела његова породица је сарађивала са НОП-ом.

су их примали командант и комесар бригаде и објашњавали им циљеве НОП-а и издајство четника и других колаборациониста. Лично ангажовање команданта Милоша Мушовића у разговорима и на зборовима по селима, у којима је препознавао доста својих радника и сарадника са изградње пруге Куршумлија — Приштина у предратном периоду, имало је велики позитивни одјек, не само у Косаници већ и у суседним местима на Косову.

За протекле две-три недеље бригада је прокрстарила у батаљонским и четним колонама скоро цео простор Косанице. Није остало ниједно село или заселак кроз који није прошла нека од јединица 17. бригаде. Колоне су продирале од најудаљенијих села према граници са Косовом (Матарова, Мердаре, Дегремен, Мачија Стена, Трпезе, Трн), као и до села Секираче, Врела, Заграђа, Свињишта, Иван-Куле, Ђаке, Зебице и других.

На овом терену борци су чули многе приче везане за нека села. Мештани су причали легенде које су кружиле у народу. Тако су сазнали да је село Трпезе добило назив по томе што је у њему последњи пут вечерао цар Лазар пре него што је сишао на Косово пред чувену битку 1389. године. За Иван-Кулу се причало да је у њој »столовао« Косанчић Иван, а за Ђаволу Варош да је тако накинђурена фигурама и изукрштана стазама уским и заклоњеним да се и сам ђаво у њој не би снашао. Остала је легенда како је давно у Ђаволој Вароши залутала девојка, која се изгубила и никада више није нађена. За Пролом је постојала легенда да је настао тако што је пре много времена овде тако снажно рикнуо лав да су се брда проломила, а између њих потекла Проломска река и јавили се извори лековити и око њих се развила насеља Пролом и Проломска Бања.

У току кретања јединице бригаде су наилазиле на мање заостале или остављене четничке групе, које су нападале из заседа на делове колоне. Од таквих група бригада није имала губитака, али су поједине десетине и водови били принуђени да се развијају за борбу и да прогоне непријатеља, што је успоравало кретање колоне. С обзиром на то да се бригада кретала у рашчлањеном маршевском поретку, врло често је батаљонима успевало да мањим јединицама обиђу, опколе и заробе ове непријатељске групе, обично јачине 3—5, ређе више људи. Тако похватани су саслушавани и саветовани, а затим, уколико не би изразили жељу да остану у једини-

цама НОВЈ, најчешће пуштани кућама уз савет да више не иду у четнике. Некима од њих је чак и остављено оружје да би се штитили од албанских фашиста који су повремено упадали преко »границе« и пљачкали осиромашено становништво или бранили стоку од дивљих звери, а нарочито вукова, којих је у овим крајевима било у великом броју. Штаб бригаде им је враћао оружје, уз невољно одобравање и тихо гунђање бораца.

У то време доста се гладовало па је дошло и до неких инцидената, од којих је најдрастичнији био у 1. батаљону. Интендант су уз много тешкоћа успевали да преко тек успостављене власти НОО дођу до неке овце или козе, са намером да их касније, на застанку, закоље и скувају чорбу борцима. Тако је неко време 1. батаљон са собом вукао једног јарца. Прегладнели борци су често погледали у њега и нестрпљиво очекивали када ће га видети у лонцу. Али је командант батаљона Миле Прекадинац непрекидно пожуривао да се иде брже и што пре стигне испод Соколовог виса. Од Зебице се маршовало преко брдовитог и тешко испресецаног планинског земљишта, пошумљеног местимично, чак и без обичних пешачких стаза. На правцу 1. батаљона из долине Косанице морао се савладати необично велики успон. Колона се све спорије пела и све чешће застајкивала, кидала се кроз шуме, губило се време у поновном успостављању везе. Негде надомак Соколовог виса батаљон је наишао на две усамљене куће на пропланку. Из потока до пропланка на коме су се налазиле куће водила је само једна стрма путања. Командант је наредио да се овде направи дужи одмор, закоље јарац и месо скува за вечеру. Док се већина бораца одмарала, двојица су драла јарца. Од мештана су узети лонци и два борца су се вратила истим оним путељком који је батаљон дошао до потока да донесу воду за кување. Ближег извора није било. Само што су водоноше стигле до потока, са друге стране, из шуме, одјекнули су пуцњи. Знало се да су водоноше ненаоружане, па је настала узбуна. Борци су поскакали, а једна десетина је отрчала у правцу потока отварајући ватру у правцу из којег су се чули пуцњи. Међутим, нико није одговарао. Од високог дрвећа ништа се на другој страни није видело. Ускоро су се из потока појавиле водоноше, оба рањена. Заостала група четника била је припремила заседу батаљону, али се није усудила да на њега отвори ватру. Кад су оценили да се

батаљон уморан прикупио и да се одмара, покушали су да убију ова два усамљена и ненаоружана борба, удаљена око један километар од батаљона. Пошто су рањеници превијени, а нису били тешко рањени, донета је вода и вечера скувана уз боље мере обезбеђења. Није било бог зна шта, али сваки борац је добио комад меса и по мало топле чорбе. У међувремену, командант је наредио да се обе куће претресу. На велико изненађење, пронађено је испод кревета неколико тепсија тек испечених пита и хлебова припремљених за четнике. То је наљутило команданта Мила Прекадинца, и он је наредио да се из куће све изнесе, да се одузме сир и кајмак и још нешто од припремљених намирница и да се све то подели борцима. Тако је изненада побољшана вечера. Куће су пред полазак запаљене као одмазда за расњене борце. Ненавикнути на овакве поступке, јер је то био први пут да бригада тако нешто уради, борци су се у почетку снабдевали, али када су видели свог наљућеног команданта, са упаљачем у руци, брзо су почели да приносе сламу, кревете, намештај и куће су спаљене.

То је био први овакав случај, а сигурно и једини у историји 17. бригаде. Али, догодило се. Борци су се нелагодно осећали. Помишљали су и на своје куће које су палили Бугари, али исцрпљени и озлојеђени због недужно рањених другова, извршавали су наређење команданта батаљона.

Познато је колику је пажњу Партија посвећивала васпитању партизана у хуманом односу према народу и његовој имовини. У том погледу није дозвољавана ни најмања самовоља и неправилан поступак, а најмање тежи испад. О грешкама се расправљало и строго су кажњаване. Зато је због овог и још неких касније самовољних испада смењен командант 1. батаљона Миле Прекадинац, а убрзо удаљен из 17. бригаде и упућен у другу јединицу.

Догађај је неповољно одјекнуо, али није изазвао веће негативне последице, како због одлучне интервенције штаба бригаде, тако и због политичког утицаја Партије међу борцима и у народу.

После овог догађаја престали су и препаци наоружаних група и појединаца на јединице 17. бригаде.

Поред овог примера навешћемо и један случај из сведочења Ђорђа Перишића, команданта 2. батаљона.

Журећи да са 2. батаљоном што пре избије на Мердаре и на »границу«, његове патроле су стигле у село Матарово,

на самој »граници« и тамо, у једној кући затекли шест товарних коња, везаних у дворишту. Уплашена домаћица причала је да је код ње свратила група четника и да су једва умакли партизанима, те да су те коње покупили из околних села у намери да отпутују ка својима, који су били далеко (тада је четнички Топлички корпус, са 1. и 2. косаничком бригадом, био одбачен од 21. дивизије ка Александровцу у Жупи — прим. П. М.). Ђока је ове коње, као ратни плен, упутио команданту бригаде у Мердаре, где је испод саме »граничне« карауле, испред носа заплашених балиста, држао збор окупљеним мештанима. Без обзира на велике потребе бригаде у том тренутку за товарним и запрежним грлима, Мушовић је наредио да се коњи врате њиховим власницима.

Процес донаоружавања бригаде, нарочито тежом техником, минобацачима и сл., још је био у току а оскудевало се и у коњима и у товарној опреми. Навешћемо пример који управо то потврђује. Само неколико дана пре овог догађаја Мушовић је упутио заменика политичког комесара бригаде из Меана у Иван-Кулу да у трговини Мике Дурута набави конопце, како би се могли причврстити натоварени минобацачи и гранате. Пошто је конопце платио и узео рачун, Дука је на повратку са групом бораца запазио на једној ливади крупну кобилу како пасе са букагијама на ногама, а од чобана је дознао да је она власништво богатог трговца код кога је купио конопце, па је без двоумљена кобилу ослободио букагија и повео са собом, да би је дао начелнику штаба бригаде који још није имао коња, а због последица ранијег рањавања једва се кретао. Командант је одобрио овај поступак и кобилу задржао за потребе бригаде, јер је овог пута у питању био богати власник који је имао још коња, или је могао да их купи, за разлику од сиромашних горштака којима су четници били отели коње.

ПРИЛИВ БОРАЦА ИЗ КОСАНИЦЕ И ПОПУНА РУКОВОДИОЦИМА

У току краткотрајног затишја 17. бригада се брзо попуњавала новим старешинама, борцима и наоружањем. Допуњене су истрошене залихе муниције, комплетирана пратећа чета, за батаљоне су добијени минобацачи малог калибра, пушкомитраљези »брнгали« и неколико противоклопних пушака

(у почетку један — два на батаљон), али је и то било значајно у оспособљавању јединица бригаде за противтенковску борбу, јер до тада није имала чиме да се бори против оклопа или да напада објекте изграђене од чврстог материјала. Добијене су и веће количине ручних бомби, енглеског порекла. Експлозива и мина још није било.

Дошли су нови политички комесар и помоћник комесара бригаде. За комесара је постављен Љубинко Несторовић Озрен,³² а за помоћника комесара Живорад Петровић Брица.³³ Дотадашњи комесар др Прелић повучен је на рад у

³² Љубинко Несторовић Озрен рођен је у топличком селу Шишмановац, општина Прокупље. Основну школу завршио је у Сремским Карловцима, а после четири разреда гимназије и средњу пољопривредну школу у Букову код Неготина. Затим се уписао на агрономију у Београду. У међувремену је завршио школу резервних официра у Марибору и унапређен у чин потпоручника децембра 1939. године. До априлског рата 1941. радио је као наставник-приправник у Нижој пољопривредној школи у Прокупљу. Учествовао је у априлском рату 1941. као старешина у 92. пешадијском пуку и водио борбе против Немаца на страцинским положајима. Под утицајем сестре Даринке, предратног члана КПЈ и студента медицине на Београдском универзитету, првих дана устанка приступио НОП-у. Већ у септембру 1941. постављен је за командира илегалне партизанске чете у Прокупљу, а 7. новембра 1941. примљен је у КПЈ. Одлуку о пријему саопштила му је Јулија Делерије, инструктор Покрајинског комитета КПЈ за Србију код Месног комитета КПЈ за Прокупље. 27. јануара 1942. са већом групом бораца илегалне чете у Прокупљу, прикључио се Маложастребарској партизанској чети, где је остао до јула 1942, када је придодат Пасјачкој партизанској чети. У пролеће 1943. упућен је на партијско-политички рад у селима на десној обали Топлице у својству члана среског комитета КПЈ. У пролеће 1944. са истим задатком упућен је у Пусту Реку и Јабланицу. Приликом формирања 13. српске бригаде постављен је за комесара батаљона, а у јулу 1944. за комесара 17. српске бригаде. После ослобођења југа Србије постављен је за комесара Артиљеријске школе у Пироту.

³³ Живорад Петровић Брица рођен је 28. априла 1922. у Лесковцу. Гимназију је завршио у Лесковцу, а 1940. се уписао на Медицински факултет у Београду. Од најраније младости, од своје шеснаесте године, укључен је у напредни омладински покрет. У гимназији је биран за руководиоца «екипе», како су се тада називале организоване групе напредних омладинаца, а заправо то су били активни СКОЈ-а. Пред рат, 31. марта 1941, вратио се са студија из Београда у Лесковац и одмах укључио у рад скојевске организације. У току лета 1941. постао је кандидат за члана КПЈ. За члана КПЈ је примљен 7. новембра 1941. као борац Лесковачког партизанског одреда. У одред је ступио крајем августа 1941. Нешто касније је повучен из одреда и послат на рад у Пусту Реку, где је организовао партијски пункт за везу између Окружног комитета КПЈ Лесковац и Јабланичког партизанског одреда, да би затим наставио као борац Јабланичког партизанског одреда.

У првој половини 1942, због издаје, пао је у руке непријатеља и био затворен у Лесковцу. Као затвореник оперисан је од слепог црева, што је искористио за бекство, тако да је у јулу 1942. опет борац Јабланичког одреда. Из одреда је упућен за организовање СКОЈ-а на терену среза лесковачког, а од 15. марта 1943. постао је члан комитета КПЈ за овај

Главни штаб Србије, а Душаи Божовић, на основу ранијег писма окружног комитета КПЈ за Лесковац, упућен је у срески комитет КПЈ за срез косанички. Нешто касније, на почетку друге половине јула, за начелника штаба бригаде дошао је Воја Букелић, а Лаза Глумац је постављен за заменика команданта бригаде. Тако је знатно ојачан штаб бригаде. Извршена је попуна војним и политичким руководиоцима и у батаљонима, па и у четама. Појачање са руководиоцима и краткотрајно затишје искоришћени су и за интензивирање политичког рада у бригади, а и још више на терену. У близини бригаде, сарађујући са њом, налазили су се и срески органи КПЈ и СКОЈА-а, и они су развијали широку политичку и организациону активност на терену. Одржавани су политички зборови, организовани народноослободилачки одбори, партијске и омладинске организације. У бригади је успостављена евиденција, организован и покренут рад организације КПЈ и СКОЈ-а. Највећа помоћ и носиоци главног терета су били дојучерашњи партијски и скојевски руководиоци са терена, који су припремали, мобилисали и упућивали борце у бригаду, а међу њима најзначајнији су били управо Живорад Петровић Брица, дотадашњи секретар пасјачког среског комитета КПЈ, одакле је и дошло највише бораца у бригаду, и Љубинко Несторовић Озрен, који је више година провео као партијски руководиоцац на десној обали Топлице, као и цео комитет СКОЈ-а косаничког среза, са секретаром Божом Томановићем на челу, који се стално кретао са бригадом.

Успеси јединица НОВЈ у борбама на простору од Копаоника до Кукавице, разбијање четничких формација у Јабланици, Косаници и Топлици и њихово протеривање из ових крајева, стално присуство јачих јединица НОВЈ у Косаници и интензиван политички рад почели су убрзо да дају нове велике резултате.

Колико се могло утврдити, у току дејства бригаде у Косаници ступило је у НОВЈ преко 70 бораца, а највише у 17. бригаду. Само у једном дану у бригаду је ступило 17 нових бораца из села поред саме »границе« са Косовом: Мердара, Боровца, Трпезе и Дегрмена.

срез. Када је формиран комитет КПЈ за срез пасјачки, постављен је за његовог секретара. Почетком јула 1944. постављен је за помоћника комесара 17. бригаде, односно секретара бригадног комитета КПЈ. Крајем јула повучен је у штаб 24. дивизије за интенданта дивизије. После ослобођења Лесковца упућен је у месни комитет Лесковца за руководиоца пропаганде.

Наводимо само неке од бораца који су тада ступили у 17. бригаду: Марко Добричанин из Дешишке, ступио је у бригаду са три сина и ћерком и одступао са бригадом до Веље Главе, а један од његових синова, Душан, касније је, на захтев среског комитета КПЈ за Косаницу, повучен из бригаде и постао први председник НО косаничког среза; Милутин Томовић из Раче, заселак Пећарани, ступио у бригаду са женом. Жена му је рањена приликом одступања ка Вељој Глави, па је касније евакуисана у Италију на лечење. Милутин је погинуо у јесен 1944. код Равног Шорта у борби против Немаца; Стева Јаничић из Превоја, који је погинуо у јесен 1944. у борби против Немаца код Равног Шорта. Тада су погинули и Милутин Томовић из истог места и борац Лукић из Блаца; Радоје Масловарић Пујо из Пећарана, био прво борац а затим и командир чете у 17. бригади; Јован Андријашевић из Превоја, као водич и добар познавалац терена успешно је провлачио јединице бригаде у нападима на Самоковске шанчеве у близини Куршумлије. Касније је постављен за команданта команде места у Рачи; Обрад Кујовић из Матарове, који се брзо истакао храброшћу и способностима, те је постао командир чете и заменик команданта батаљона у 17. бригади. Кроз 17. бригаду су као борци прошли и Радомир и Милош Божовић и Богосав Радојевић из Превоја, Васо Саковић из Равног Шорта, те Грујо и Вујица Јаковљевић.

Утицај 17. бригаде и јачање НОП-а у Косаници одразили су се и у суседним местима на Косову, са друге стране »границе«. И отуда су пристизали нови борци, од којих су најхрабрији и најспособнији убрзо постали командири чета и команданти батаљона, као што су били Мирослав Мировић из Подујева и Мија Поповић.

Крајем јула, када се 17. бригада под притиском непријатеља повукла из Косанице, удружени окупатори и издајници су извршили масовна зверства и репресалије над присталицама НОП-а. Тако су у селу Пећанари четници заклали Велимира Саковића; из Превоја су депортовани у логор на Бањицу и тамо стрељани Ђорђо и Видак Божовић и Марко и Мирко Шекарић; запаљено је шест партизанских кућа у околини Раче (Марка Добричанина из Дешишке, Милутина Томовића и Радоја Масларевића из Пећанара), а у Превоју куће Јована Андријашевића и Дуке и Николе Божовића.

Крајем јуна 1944. створени су услови да се формира команда места у селу Механе. Иницијативу је још раније покренуо окружни комитет КПЈ за Лесковац, али тај предлог није могао раније да реализује штаб 24. дивизије. О томе, у свом писму од 24. јуна 1944, окружни комитет КПЈ Лесковац пише Покрајинском комитету за Србију:

»Наш предлог да се у Косаници формира Команда места и да 17. бригада у томе помогне, Штаб дивизије (24. дивизије — прим. П.М.) је одбио, да нема још услова јер су дражиновске групе још јаке, бригада услед потреба борби не налази се увек на том терену, те остаје празан, а тиме се омогућује лакше кретање и опстанак дражиновских групација«.³⁴

Крајем јуна 1944. формирана је команда места у Механама, а за првог команданта постављен је Минић (име му није утврђено), родом из села Доброг Дола или Трпезе у Косаници.

Ова команда је функционисала око месец дана и била је важан пункт преко кога је одржавана веза Главног штаба и штаба 24. дивизије са 17. бригадом и другим јединицама које су пролазиле кроз Косаницу и преко које је вршена даља попуна борцима и наоружањем. Она је наставила функцију и ранијег логора на Бачијама, који је био привремено успостављен пред формирање 17. бригаде, и прихватила раније успостављене везе са Косаницом. Ове везе су ишле преко сарадника НОП-а Радомира Ђурчића у Прломској Бањи и Радовића (који су иначе били родбински повезани са Милошем Мушовићем) на Бачијама.

Из тих дана, међу ретким оригиналима, сачуван је и један извештај Милутина Војводића, секретара комитета СКОЈ-а 17. бригаде, од 17. јула 1944. који је довољно илустративан за активност 17. бригаде на почетку јула 1944. године. Он показује да је то већ једна организована, активна, јединица, којом се уредно руководи и командује по командној, свакако и партијској, па и скојевској линији.³⁶ У извештају се, уз остало, каже и ово:

³⁴ Архив Србије, ПК КПЈ за Србију, сигнатура ПКС 587.

³⁵ У току топличко-јабланичке операције команда места у Механама је расформирана, а њено људство је наставило да се бори у саставу 17. бригаде.

³⁶ Архив ЦК КПЈ; сиг. Србија П/УП, 35, ж. VII, филм ЈРПИ-2/189-195. и 200.

»Драги другови, Организационо стање изгледа овако:

БРИГАДНО РУКОВОДСТВО:

Милутин Војводић
Вујадин Мрдаковић

Предраг Миленковић
Милица Ђокић.

1. БАТАЉОН

Предраг Миленковић — секр. СКОЈ-а у батаљону

1. чета

1. Милош Миљковић	5. Јова Стојковић
2. Јевта Станчић	6. Зарије Стојковић
3. Драгиша Јовановић	7. Крстомир Илић
4. Добривоје Трајковић	8. Гвозден Рајковић

2. чета

1. Жика Станковић	6. Миодраг Пауновић
2. Стојан Киковић	7. Божидар Ђорђевић
3. Аца Ђурић	8. Миливоје Николић
4. Витомир Стојковић	9. Тихомир Ђорђевић
5. Живојин Милић	

3. чета

1. Драган Николић	7. Миливоје Ђурић
2. Миодраг Ракић	8. Драгољуб Тодоровић
3. Витомир Младеновић	9. Милутин Стојановић
4. Милица Радуловић	10. Сибин Јанићијевић
5. Драгољуб Милошевић	11. Драгољуб Перић.
6. Илија Милошевић	

2. БАТАЉОН

4. чета

1. Тихомир Цанић	4. Мирко Благојевић
2. Миодраг Станојевић	5. Драгомир Перовић
3. Станимир Миловановић	

5. чета

1. Милинко Пиповић
2. Миодраг Јосиповић

3. Бранко Лукић

6. чета

1. Витомир Јанковић
2. Радосав Радуловић
3. Драгиша Ристић
4. Милан Николић
5. Миливоје Ристић

6. Марко Матовић
7. Миле Ђокић
8. Цветко Стојковић
9. Храме Јововић

3. БАТАЉОН

7. чета

1. Вукоје Стојановић
2. Душан Ђорђевић
3. Радиша Брадић

4. Милорад Вукадиновић
5. Гвозден Денић
6. Боривоје Јовић

8. чета

1. Радош Гајнић
2. Добривоје Ђолић
3. Јова Стаменковић
4. Вељко Марушић

5. Раде Лукић
6. Бранко, санитарски референт 3. батаљона

9. чета

1. Милош Маринковић
2. Миломир Ђукић
3. Лаза Аранђеловић
4. Љубисав Спасић

5. Вукалица Максимовић
6. Мирослав Јанковић
7. Бранислав Златковић

РАСХОД:

2 скојевца су на војничком курсу,
3 друга су узета за Среску команду Меане (они нису узети у обзир у списку)

Рањени су у борби 15. VII 44. г. на Љушком вису:

1. Аца Ђурић

2. Радосав Радуловић

3. Јова Стојковић

О даљем раду, развоју и шта се све постигло, написаћу опширан извештај првог августа».

У извештају се дају бројно стање, губици чланова СКОЈ-а за седам дана, чак и расход појединих скојеваца и прекоманда. Посебна његова вредност је аутентичност имена једног дела младих бораца, због недостатака потпунијих спискова ветерана који су се нашли у редовима бригаде од првих дана.

Извештај показује да је тада било у: 1. батаљону 28 скојеваца, у 2. батаљону 17, а у 3. батаљону 19, затим да су три члана СКОЈ-а рањена, два упућена на курс, три у откоманду и пет бригадних руководилаца. Укупно је у бригади било 77 чланова СКОЈ-а.

У списку нису били приказани скојевци из пратеће чете и приштапских делова бригаде. А било их је и тамо. Примера ради, један од курира штаба 17. бригаде, већ помињани Владислав Дедић, био је скојевац, а било је и других, јер су се тада за курире бирали одважни и вредни борци, а управо такви су били скојевци. Према томе, без претеривања се може рећи да је у првој половини јула 1944. било око 100 бораца 17. бригаде чланова СКОЈ-а. Вероватно да тада у 17. бригади није било више од 15 — 20 одсто омладинаца у СКОЈ-у, из чега би се могло закључити да је укупно бројно стање бригаде, значи неорганизованих чланова СКОЈ-а и Партије, било око 700 бораца и руководилаца.

ОКУПЉАЊЕ ПАТРИОТСКИХ СНАГА У КОСАНИЦИ

Главни штаб НОВ и ПО Србије и политичко руководство НОП-а на југу Србије били су добро упознати са развојем ситуације у Косаници у току НОБ. Народ Косанице увек је био патриотски и слободарски расположен, спреман да се жртвује у борби за слободу. Неко време у току последњег рата био је преварен и заведен од стране четничких вођа који су га, уместо у борбу за слободу, повели у издајство и национално понижење. Држећи дуго Косаницу под својом контролом, четници су настојали да народ оријентишу против НОП-а, па је у време наиласка јединица НОВЈ требало доста рада на терену да би се овај народ вратио на прави пут.

Предузимане су све мере да се НОП омасови и постави на најширу ослободилачку основу и у његове редове укључе сви виђенији и познатији људи који се до тада нису компромитовали сарадњом са окупатором, макар до тада и били на неке начине повезани са квислиншким формацијама.

Маја 1944, после преласка потпуковника Радослава Ђурића,³⁷ дотадашњег четничког команданта за јужну Србију и Македонију, на страну НОВЈ, НОП-у је приступило више интелектуалаца из Горње Јабланице и Косанице, који су до тада били сарадници или симпатизери четника или су се пасивно држали. После приступања НОП-у они су се поштено ангажовали на ширењу његовог утицаја. Такву једну групу од 12 »интелектуалаца«, како су их у бригади звали, упутио је Главни штаб Србије у штаб 17. бригаде. То су заиста били људи са високим образовањем, међу којима — судије, професори и слично, а већина њих су били из овог краја или су на било који начин били везани за Косаницу. Међу њима је било и оних којима су четничка руководства предвиђала високе функције у будућој четничкој држави. Они су увидели заблуде.

Главни штаб Србије распоредио је ове људе у штаб 17. српске бригаде са задатком да преко својих веза, познанстава и рођака утичу на одметнике како би се вратили кућама, односно да се предају партизанским јединицама. Њихово деловање одвијало се уз контролу штаба бригаде, али се може рећи да су се заиста залагали и утицали на разбијање четничке пропаганде. Њихово деловање састојало се у личним контактима са сељацима и у дописивању са одметничким групама, преко њихових рођака.

Дешавали су се и неугодни случајеви. Један од ових утицајних људи наговарао је неког сељака, чији је син био у четницима, да утиче на сина, покуша да га врати кући или да приђе НОП-у. Сељак је одговорио:

»Нити сам га ја упутио у четнике, нити ћу га сада враћати отуда. Ти си га у своје време подговорио да приђе четницима, па га сада ти и убеди да их напусти«.

Активност ових људи била је краткотрајна, али је дала резултате.

³⁷ Потпуковник бивше југословенске војске Радослав Ђурић, кога је Дража Михајловић поставио за команданта свих четничких снага у јужној Србији и Македонији. Његов званичан положај био је »командант истурених снага краљевске војске у отаџбини«.

БРИГАДА — ИСТУРЕНИ ОДРЕД ПРЕМА ДЕМАРКАЦИОНОЈ ЛИНИЈИ СА КОСОВОМ

Вештачка граница са Косовом у делу Косанице одржала се до јесени 1944. и ишла је линијом старе српско-турске границе из периода пре 1912. године, планинским венцем и преко два најважнија превоја између Косанице и Косова, преко Преполца и Мердара. »Граница« је имала карауле и била поседнута сталним посадама албанске жандармерије, која се ослањала на јаче приграничне гарнизоне немачких и квислиншких јединица. Јединице из ових гарнизона доста брзо су ступале у дејство у случају појаве веће опасности у приграничном појасу, а њих су ојачавале и подржавале снаге из дубине окупираних територија Косова.

У лето 1944. појава крупнијих једница НОВЈ и њихово дуже задржавање у пограничном појасу изазвали су панично узнемирење међу граничним балистичким јединицама и у непријатељским гарнизонима на Косову, а нарочито у Подујеву и у Приштини. До тада неузнемираване, посаде »на граници« су интензивирале осматрања и извиђања. Јединице из гарнизона су изашле на положаје и ојачале поједине отпорне тачке околу и између караула. По дубини су даноноћно уређивале узастопне положаје, фортификацијски уређујући и организујући ватру отпорних тачака на важнијим правцима.

Седамнаеста бригада није имала задатак да прелази »границу« и продире у дубину Косова, али је са своје стране такође вршила интензивно извиђање граничних положаја и отпорних тачака настојећи да открије намере непријатеља. Са тим циљем је вршила и повремена насилна извиђања изненадним краткотрајним нападима на истурене непријатељске делове.

Убрзо је утврђено да су балистичке јединице дефанзивно оријентисане и да ретко прве отварају ватру. Када би то и учиниле, биле би врло брзо ућуткане. Јединице 17. бригаде су продирале дуж »граничне линије« Мердаре, Матарова, Мачија Стена, Трпеза, Велики и Мали трн.

Илустративан је један догађај из јунских дана 1944. у Мердару. Ово сиромашно и невелико село, са међусобно удаљеним групама кућа, смештеним по странама омање котлине, крајњим својим кућама допире до саме »границе«.

На југоисточној страни села налази се тригонометар 660 — Финансије,³⁸ удаљен од најближих кућа око 500—600 метара. Јужно, испод самог тригонометра, од најстаријих времена пролази пут од Куршумлије за Подујево и Приштину. Кроз средњи део котлине, у правцу исток-запад, протиче Мердарски поток у који се са северне и јужне стране улива више поточића. Око потока је и најбројнија група кућа. Од ових кућа, центра Мердара, Подујево је удаљено око 5 километара. У ствари, Мердаре има свој заселак на косовској страни, преко превоја, и тај део се зове Турско Мердаре. У току другог светског рата окупаторска граница је пролазила кроз само село, одвајајући Турско Мердаре од Мердара. На Финансији се налазила гранична караула, а око ње развијена и добро уређена отпорна тачка, поседнута јачом јединицом која је затварала комуникацијски правац јужно од тригонометра и проходно земљиште северно од њега.

У Мердаре је 17. бригада стигла око подне из правца југа, од села Боровца. Њен 1. батаљон је промарширао, заједно са штабом бригаде и пратећом четом, поред самог улаза у железнички тунел, са косаничке стране и затим се распоредио по кућама на ручак, а 2. батаљон је продужио ка Матарову.

Борбено осигурање је осмотрило групу непријатељских војника на Финансији-и о томе обавестило штаб бригаде. Група се убрзо повећала на око 20 људи, који су се ужурбано кретали, застајали и очигледно пратили распоређивање бораца по кућама. После краћег времена, кад су се борци већ налазили у кућама, отворили су ватру из аутоматског оружја. У селу се нису чули фијуци метака, на основу чега је командант бригаде проценио да непријатељ вероватно гађа неку од јединица бригаде према селима Боровцу или Матарови и није дао узбуну 1. батаљону у Мердару, нити је наредио да се поседну положаји. Само је пратећој чети ставио у задатак да развије два оруђа и узврати минобацачком ватром.

На прве пуцње више бораца је изашло из кућа и радознало посматрало шта се дешава, спремни да ступе у акцију ако буде затребало.

Из минобацача су избачене две мине према караули, од којих је једна имала пун погодак. Тог тренутка је престала

³⁸ Добио је назив ио томе што се овде у давна турска времена вршила царинска контрола на истоименом граничном прелазу.

ватра са карауле, а балисти су се разбежали. После тога јединице бригаде су мирно завршиле оскудан ручак, а затим поподне наставиле покрет у рашчлањеним колонама левом обалом Косанице, према Преполцу и селима Равном Шорту, Љуши и Самокову.

Овај догађај показује каква се тактика у дејствима бригаде примењивала према балистима. У свим сличним приликама, пре и после овог догађаја, поступало се најчешће на идентичан начин. А таквих прилика није било много, три-четири укупно, после којих је, истина, остала непосредна претња са »границе«, али су активна узнемиравања од стране балиста нестала. У току ових сукоба јединице 17. бригаде нису имале губитака.

Тако су се развијали оригинални тактички поступци бригаде, неуобичајени и ретко примењивани у дејствима тактичких јединица: јединица намењена за ватрену подршку — пратећа чета — преузела је улогу борбеног осигурања и неутралисала дејства непријатеља, док су батаљони неометано извршавали друге задатке. Минобацачлије су брзо реаговале, ефикасно и економично, не излажући се губицима.

Командир пратеће чете је био Душан Марковић, рударски техничар, један од врло добрих артиљераца и одличан нишанџија, са темељним познавањем балистике, па се борцима чинило да има урођен осећај и способност да наводи mine како он хоће и како зажели. Ћутљив, висок и плећат, у црном сукненом гуњу, изгледао је отмено и доста старији од просечно младих бораца у бригади, мада је вероватно до тада тек био превалио 30 година.

Имао је обичај да после првог рафала са »границе« застане, као по неком утврђеном ритуалу, скине пушку коју је увек носио преко леђа или на куку, никада на рамену, па да се на њу ослони и ослушне мало. Онда би наредио да колона пратеће чете стане, извадио дурбин из футроле и још мало претраживао терен са кога су долазили пуцњи. Потом би наредио да се растовари један коњ и припреми за дејство само један Минобацач. И док би се оруђе постављало на ватрени положај и припремала мина, он би размишљао и свео у својој глави све прорачуне; нико га није видео да то ради оловком, или уз коришћење таблица гађања, односно других помагала. Сам би одређивао да се убаци мина у цев. И док су при-

учене, голобраде и новопечене минобацачлије радозналим погледом пратиле кривуљу путање мине, командир је опет узимао дурбин и загледао се у тачку на којој је очекивао њен пад. Ретко би кад наредио да се убаци и друга мина, јер је прва ишла као руком ношена. Обично би после прве експлозије узвикнуо: »Ова је довољна, товари!« После тога би пратећа чета наставила марш, а непријатељски пуцњи престали.

Овај врсни минобацачлија, коме су се борци дивили као чаробњаку и који је минама управљао као прави мађионичар, а надасве био сталожен, храбар и скроман борац, није дуго остао у 17. бригади. Негде крајем јула 1944. био је тешко рањен од сопствене мине на положају Клајићи — Округлица, јужно од ЈТебана. Остаће тајна због чега се то догодило, али се зна да је мина експлодирала у сопственом минобацачу. Од ње је погинуло и рањено неколико бораца, а међу тешко рањенима био је и командир пратеће чете. Никада се није сазнало да ли је до тога дошло због лоше производње мина, техничке неисправности или пак због нестручних поступака послужилаца. Командир чете је касније пребачен на лечење у Бари (Италија). Преживео је рат и остао тежак инвалид.